

प्रकरण नववे

कोल्हापूर जिल्ह्यातील संघाच्या संस्था

प्रकरण नववे
कोल्हापूर जिल्हयातील संघाच्या संस्था

● **पूणे जनता बँक, शाखा - कोल्हापूर**

संघ कार्यकर्त्यांच्या प्रयत्नातून पूणे येथे पूणे जनता बँकेची सुरुवात झाली. सदर बँकेने लवकरच नाव लौकीक प्राप्त केला. रत्नागिरी येथील एक सहकारी बँक दिवाळखोर होत असताना सदर ची बँक ही पूणे जनता बँकेत विलीन करण्यात आली. त्याचीच एक शाखा कोल्हापूर येथे कार्यरत आहे.^१

● **पंचगंगा बँक :-**

रा. स्व. संघाच्या कार्यकर्त्यांनी सर्व सामान्यांच्या कल्याणासाठी २७ वर्षापूर्वी श्री. पंचगंगा नागरी सहकारी बँकेची स्थापना केली. बँकेचे संकल्पक ज.गो. कुलकर्णी यांच्या मार्गदर्शनाखाली प्रवर्तक मंडळाचे अध्यक्ष डॉ. आर. जी. कुलकर्णी यांच्या नेतृत्वाखाली श्री. पंचगंगा ना. सह. बँकेची दि. २२ फेब्रुवारी १९७२ रोजी सहकार खात्याकडे अधिकृत नोंदणी करण्यात आली. घटना व नियमावली जी.जी. कुलकर्णी यांनी तयार केली. बँकेच्या प्रत्यक्ष कामकाजाचा शुभारंभ दि. ११ मे १९७२ रोजी करण्यात आला. बँकेचे पहिले अध्यक्ष म्हणून वि.ना. तथा दादा सांगलीकर यांची निवड करण्यात आली. आज पंचगंगा बँकेची जनमानसात विश्वासाहता व सचोटी निर्माण झाली आहे. आज बँकेची महाद्वार रोडवर स्वतःची इमारत आहे.

पंचगंगा बँकेचा वाढता व्याप लक्षात घेवून बँकेची भव्य व प्रशस्त अशी वास्तू प्रतिभानगर येथे उभी करण्यात आली आहे. या इमारतीत स्ट्रॉंग रूम, सेफ डिपॉझिट लॉकर्स, अतिथीगृह, प्रतिभानगर व प्रधान कार्यालय व बहुउद्देशीय सभागृह आदिंची एकत्रीत रचना करण्यात आली आहे. वास्तूतील बहुउद्देशीय सभागृहाचे रा.स्व. संघाचे संस्थापक डॉ. के.ब. हेडगेवार सभागृह असे नामकरण केलेले आहे.

आज बँकेच्या २० कोटीहून अधिक ठेवी आहेत व महाद्वारपथ, प्रतिभानगर व अंबाई टँक अशा तीन शाखा असून त्याचे संपूर्ण संगणकीकरण करण्यात आले आहे. १० वी ते पदव्योत्तर परीक्षा मधील गुणवत्ता प्राप्त सभासद व कर्मचाऱ्यांच्या पाल्यांना बँक प्रतिवर्षी सभासद कल्याण निधी व कर्मचारी कल्याण निधीतून पारितोषिके देते. विविध सामाजिक सांस्कृतिक, शैक्षणिक संस्था यांना भरीव मदत करते.

सर्व सामान्यांच्या कल्याणासाठी त्यांच्या आर्थिक गरजा भागविण्यासाठी त्यांना स्वयंपूर्ण करण्यासाठी राष्ट्रीय स्वयंसेवक संघाच्या कार्यकर्त्यांनी सामाजिक बांधीलकीच्या भूमिकेमधून श्री. पंचगंगा ना. सहकारी बँकेची दि. २२ फेब्रु. १९७२ अधिकृत नोंदणी केली. प्रतिभानगर येथील बँकेच्या वास्तूचे संघाचे सरसंघचालक प.पू.श्री. राजेंद्रसिंहजी यांच्या शुभ हस्ते उद्घाटन करण्यात आले.

श्री. पंचगंगा बँक ही संपूर्णपणे संघ विचाराची आहे. या बँकेचे संचालक हे एकतर संघाचे सक्रीय कार्यकर्ते किंवा संघविचाराचे आहेत. संघाचे सर्व कार्यक्रम या बँकेतर्फे पार पाडले जात असून संघाची समाज कार्याची राष्ट्रप्रेमाची बांधीलकी या बँकेने टिकवून ठेवली आहे.^२

● भोगावती सांस्कृतिक मंडळ :-

क ॥ तारळे , ता. राधानगरी , जि. कोल्हापूर या मंडळामार्फत संघ एक विद्यार्थी वसतीगृह चालवते या मंडळाचे सदस्य हे सर्व संघाचे कार्यकर्ते आहेत .त्याचबरोबर काही हितचिंतकही आहेत .

● वाटघाल :-

या वस्तीगृहाला अनेक अडचणी आल्या पण वस्तीगृहाकडे प्रेमाने व सहकार्याने पाहाणारे व कार्यरत कार्यकर्ते यांच्या सहकार्याने या अडचणी दुर झाल्या. आर्थिक सहाय्य देणाऱ्यांमध्ये ज्याप्रमाणे शहरवासी आहेत त्याप्रमाणे वस्तीगृहाच्या भोवतालच्या लहान लहान खेड्यामध्ये राहाणारे छोटे व गरीब शेतकरी पसा पासरी भात देवून आजही वसतीगृहाची गरज भागवत आहेत. वसतीगृहाच्या संकल्पांचा उगमच कारागृहात झाला असल्याने संकटाशी सामना करण्याचा अनुभव कार्यकर्त्यांना आहे आज त्या कार्यकर्त्यांपैकी तीन कार्यकर्ते काळाच्या पडद्याआड झाले आहेत. कै. विठ्ठलराव पाटील (ता. संघचालक), कै. आण्णा फडणीस (ता. कार्यवाह) व कै. बंडोपंत पोतदार (रा. तारळे) या तिघांनी वस्तीगृह उभारणेमध्ये शेवटपर्यंत महत्वाचे सहकार्य दिले. इतक्या वर्षांच्या वाटचाली नंतर आता संस्थेची स्वतःची वास्तु झाली आहे. वसतीगृह १२ वर्षे ज्या वास्तुत चालत होते ती इमारत बाजुच्या जागे सहीत विकत घेतली. त्याचवेळी भोगावती सांस्कृतिक मंडळ या नावाने एक न्यास बनवून त्या माध्यमातून वसतीगृह व अन्य उपक्रम चालू केले . आता मुलांच्या गुणविकासासाठीही विविध उपक्रम घेणे सोईचे झाले आहे. गेल्या २० वर्षांत अनेक विद्यार्थी वस्तीगृहात राहून शिकून गेले. त्यातील काही जण पुढील शिक्षण घेवून आता इंजिनिअर ,शिक्षक, डॉक्टर होवून जीवनात स्थिरावले आहेत . वसतीगृहातील मुलांच्या व्यक्तिमत्व विकासासाठीही विविध कार्यक्रम संपन्न होत असतात. वस्तीगृहाबरोबरच जिजामाता बालवाडी उद्योग परीचय केंद्र इत्यादी उपक्रमही चालू आहेत.

या तालुक्यातील (राधानगरी)निम्मा तालुका सधन शेतीचा (ऊस) असल्याने या भागात अनेक छोटे मोठे उद्योग कारखाने चालतात. शिक्षणासाठी शाळा कॉलेज आहेत. सांपत्तिक स्थिती चांगली आहे. पण डोंगर माथ्याच्या सह्याद्रीच्या कड्याकपारीच्या भागात असलेल्या छोट्या छोट्या खेड्यांचा विकास झालेला नाही. शाळा नसल्याने शिक्षणाचा प्रसार नाही. जमीन अल्प व निकृष्ट, उद्योगधंद्याच्या अभाव यामुळे आर्थिक स्थिती खालवलेली .निसर्ग संपत्ती अमाप असलीतरी त्याचा उपायोग होत नाही. वन औषधी विपुल प्रमाणात आहेत. आवळा कोकम सारखी फळे रानातून असतात पण वापराअभावी तेथेच पडून झडून जातात . मधासारखी किंमती वस्तू अल्प मोलात विकली जाते रस्ते वाहतुक अत्यंत कमी, यामुळे या भागात जागृती नाही.

वस्तीगृह प्रवेश :-

सामान्यपणे २०-२२ जुनला वसतीगृह सुरु होते. तत्पूर्वी जुनमध्ये वसतीगृहात प्रवेश घेवू इच्छिणाऱ्या मुलांची मौखिक चाचणी घेतली जाते. तसेच त्यांची वार्षिक परीक्षेतील गुणवत्ता व त्यांची शारिरिक व बौध्दिक क्षमता पाहिली जाते. त्याचवेळी त्यांच्या आर्थिक कौटुंबिक स्थितीची माहीती घेतली जाते. दरवर्षी सामान्यपणे २५ मुलांना प्रवेश दिला जातो. पण १९९६-९७ ला या कसोट्या काटेकोरपणे न लावता ४० मुलांना प्रवेश दिला होता .पण अनुभव असा आला की वर्षे अखेरीस २५ मुलेच राहिली बाकीची निरनिराळ्या कारणानी वसतीगृह सोडून गेली.

वसतीगृहासाठी काही कार्यकर्ते पूर्णवेळ देतात. १९९६-९७ ला श्री सुरेश भोसले या वसतीगृहात शिकून गेलेला व आपले शिक्षण पूर्ण केलेला विद्यार्थी यांनी एक वर्ष सर्व सोडून वसतीगृहाचे सर्व काम पाहिले. कामाची त्याला निट कल्पना होती.

● दिनचर्या :-

मुलांच्या सर्वांगीण प्रगतीसाठी दिनचर्येकडे विशेष लक्ष दिले जाते पहाटे ५.३० पासून रात्री १० वाजेपर्यंतच्या कार्यक्रमाचे नियोजन असते. अभ्यास, व्यायाम, संस्कार, आहार याला धरून वसतीगृहाचे कार्यक्रम आखलेले असतात. दोन वेळच्या जेवणाव्यतिरिक्त सकाळची न्याहारी व दुपारचे खाणे मुलांना दिले जाते. सकाळची आसने आणि सुर्यनमस्कार व्यायाम व संध्याळाळचे उघडया मैदानावरील खेळ, मुलांचा अभ्यास याकडे कटाक्षाने लक्ष दिले जाते.

● विशेष कार्यक्रम :-

१५ ऑगस्ट स्वातंत्र्य दिन व राष्ट्रीय उत्सवाचे महत्त्व व संस्कार मुलांच्यावर व्हावेत या दृष्टीकोनातून कार्यक्रमाचे नियोजन असते. वर्षभरात गुरुपौणिमा, रक्षाबंधन, मकर संक्रात, वर्षप्रतिपदा हे सण त्यांचे सांस्कृतिक महत्त्व सांगून साजरे केले जातात. वसतीगृहातील मुले रक्षाबंधनाचे दिवशी आपापसात रक्षा बांधतातच पण शाळेतील आपल्या वर्ग बंधूनाही यावेळी रक्षा बांधतात. तसेच मकर संक्रमणाचे दिवशी वसतीगृह परिसरातील लोकांना घरोघरी जाऊन तिळगुळ वाटून सामाजिक ऐक्याचा व आत्मीयतेचा भाव निर्माण करतात. याशिवाय श्री छत्रपती व स्वामी विवेकानंद व प.पू. डॉ. हेडगेवार, म.गांधी या राष्ट्रपुरुषांच्या जयंती दिनी त्यांची जीवन चरीत्रे सांगितले गेली.

● सहली - शिबीरे मेळावे :-

वसतीगृहातील मुलांच्या व्यक्तिमत्व विकासासाठी विविध कार्यक्रमांची योजना असते. शिबीर मेळावे सहली यांची योजना त्या विचारानेच केली जाते. दि. १७-१८ ऑगस्ट १९९६ या दिवशी वसतीगृहातच दिड दिवसाचे शिबीर आयोजित केले होते. या शिबीराला निपाणी, राधानगरी, कागल, मुसगुड या चार ठिकाणाहून संघ स्वयंसेवक व वसतीगृहातील मुले अशा सर्वांचे हे शिबीर होते. शारीरिक बौद्धिक चर्चा व राष्ट्रीय गीते असा कार्यक्रम होता. याशिवाय रा. स्व. संघामार्फत जे कार्यक्रम आयोजित केले जातात तेही सर्व वसतीगृहात घेतले जातात संघाची एक तासाची शाखा व प्रार्थना हे येथे सक्तिचे असते. वसतीगृहातील मुले ही आसपासच्या गावात जावून संघाची शाखा चालवतात. यामुळे मुलांचा व्यक्तिगत विकास व सामाजिक संपर्क हा वाढतो व आसपासच्या गावांनाही रा.स्व. संघ व हे वसतीगृह चांगल्या परिचयाचे झाले आहे.

सहलही वर्षातून आयोजित केली जाते. यामध्ये प्रामुख्याने ऐतिहासिक स्थळांना उदा. (पन्हाळा, विशाळगड) प्राधान्य दिले जाते.

● पालक मेळावा :-

सामान्यतः वर्षातून एकदा वसतीगृहात असणाऱ्या मुलांच्या पालकांचा मेळावा होतो. पालकांना मुलांच्या वसतीगृहासंबंधात माहिती द्यावी. मुलांच्या अभ्यासातील अडचणी संदर्भात त्यांचेशी बोलावे. तसेच वसतीगृहाच्या अडीअडचणी व कार्य यांची माहिती देवून वस्तीगृहाला लागणारे जळण, भात यांचे सहाय्य द्यावे असे विषय मेळाव्यात होतात.

वसतीगृहात येणारी मुले शैक्षणिक दृष्ट्या अत्यंत मागास असतात. त्यात त्यांचा दोष नसतो तर ती ज्या भागातून आलेली आहेत त्याचा दोष असतो. तेथे शिक्षणाची अबाळ आहे. पालक अडाणी निरक्षर असल्याने तो मुलाला काही मदत करू शकत नाही. शाळा प्राथमिक चार इयत्तापर्यंत आणि एक शिक्षकी आहेत. तेथे शिक्षकांची नेमणूक असली तरी शिक्षक विद्यार्थी आणि शिक्षण यांची भेट किती होते याचे सुरस आणि चमत्कारिक किन्से तिकडील भागात प्रसिध्द आहेत. शिवाय मुलगाही किती जातो हाही प्रश्न आहे. परिणामी मुलांचा दर्जा अत्यंत खालावलेला असतो. अशा मुलांचे बाबतीत विशेष प्रयत्न करून मुलांच्यात सुधारणा करण्याची आवश्यकता आहे. तसा प्रयत्न हे वसतीगृह करीत आहे. स्थानिक शिक्षकांचे सहाय्य मिळवायचा यासाठी प्रयत्न असतो. या व्यतिरिक्त मुलांचे सामान्य ज्ञान वाढवण्यासाठी छोटे ग्रंथालय ठेवले असून त्यात २०० पुस्तके ठेवली आहेत. वसतीगृहाचे सुरुवातीपासून पुढे १५ वर्षे ज्यांनी वसतीगृहातील मुलांना पितृछायेप्रमाणे सांभाळले व त्यांच्यावर चांगले संस्कार करून वाढविले ते पूण्याचे श्री पुरुषोत्तम तथा काका आठवले यांनी वसतीगृहासाठी १५ वर्षे पूर्णवेळ दिला. प्रकृती अस्वस्थामुळे ते आता घरी परत पुण्याला गेले तेव्हा जाताना आपले स्वतःचे रु. ५० हजार व अन्य दात्यांकडून १० हजार गोळा करून असे ६० हजार वसतीगृहाला देणगी देवून गेले. एवढेच नव्हेतर प्रकृती साथ देत नसतानाही पूण्यात ओळखीच्या व नवीन नवीन मंडळींना भेटून वस्तीगृहाला आर्थिक सहाय्य मिळवून पाठवितात.

● भोगावती सांस्कृतिक मंडळ एक बालवाडीही घालवते

- १) वसतीगृह व मंडळाच्या विविध उपक्रमासाठी ३००० चौ. फुटाची इमारत व सभोवताली ७ गुंठे मोकळी जागा संस्थेच्या मालकीची आहे.
  - २) वसतीगृहात ५ वी ते १२ वी पर्यंतच्या वर्गातील मुले आहेत त्यांच्या राहाण्याची जेवण्याची व पुस्तके कपडे वहा इ विनामुल्य दिले जातात.
- वस्तीगृहातील एस. एस. सी परीक्षा उत्तम तऱ्हेने उत्तीर्ण झालेल्या मुलांना पुढील शिक्षणासाठी मदत व सोय करून देण्यात येते.

● पालक योजना :-

वस्तीगृहातील मुलांचा जेवण शिक्षण व इतर सर्व खर्च हा वसतीगृह करीत असल्यामुळे या वसतीगृहाचा योगक्षेम नीट चालवण्यासाठी समाजातील जाणत्या व्यक्तींना सहकार्याचा हात देण्याचे आवाहन केले जाते. त्याला सहकार्य देवून ज्यांनी सहाय्य दिले त्या योजनेचे नाव पालक योजना असे ठेवले आहे. या योजनेत एका विद्यार्थ्याची वर्षाच्या खर्चाची जबाबदारी स्विकारायची यावर्षी एका मुलामागे किमान रु. २००० देणारा तो त्यावर्षाचा पालक असे म्हटले जाते. १९९६-९७ मध्ये असे २६ पालक लाभले.

जमा खर्च :-

१९९६-९७ चा ढोबळ मानाने वसतीगृहाचा जमाखर्च

जमा रूपये	खर्च रूपये	साहित्याचे नाव
रु. १,३१,३७४/-	३,३४०.००	भाजी
	१२,२२९.००	धान्य
	५,२६०.००	किराणा
	२१८.००	मजुरी
	१०,१०६.००	प्रवास
	१,९२६.००	बालवाडी
	२,३१५.५०	दुरुस्ती, रंगसगोटी
	४३,०००.००	इमारत दुरुस्ती (कपोंड
	१९६.००	स्टेशनरी

	८७,५४०.८०	
	४२,८३२.००	
	१०००.००	

	१,३१,३७३.५०	

• संदर्भ सूची •

प्रकरण नववे

१. कोल्हापूर जिल्हाचा संघ इतिहास	-	संकलक वि.श.नाखे यांचे फाईल मधून (अप्रकाशित)
२. साप्ताहिक आपली दुनिया	-	गुरुवार ता. २७ मे १९९९
३. भोगावती सांस्कृतिक मंडळाचे पालक	-	भोगावती सांस्कृतिक मंडळ १ जून १९९६ ते ३० एप्रिल १९९७ वार्षिक वृत्ताचे पत्रक
-